

**ЗЕМСЬКИЙ ОЛЕКСАНДРІВСЬКИЙ  
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ БАНК**

(за матеріалами Державного архіву Сумської області)

З 1864 р. в Російській імперії виникли земства як органи місцевого самоуправління. Вони провели величезну роботу, яка сприяла піднесенню сільськогосподарського виробництва, розвитку місцевої промисловості, торгівлі, благоустрою міст і т.д. Земства створили мережу ветеринарної, зоотехнічної та агрономічної служб, займались постачанням сільськогосподарських машин і знарядь, елітного насіння традиційних і нових культур, проводили освітню роботу серед сільського населення (організовували виставки, курси, лекції, видавали популярні брошури тощо), заснували ряд сільськогосподарських шкіл і училищ, підтримували кооперативний рух, забезпечили фінансування кредитних товариств, займались освітніми, страховими, медичними, протипожежними й іншими справами.

Для фінансування цієї діяльності потрібні були установи, які б безпосередньо займалися вкладними, позичковими і посередницькими операціями.

У другій половині XIX ст. фінансово-кредитними операціями в Україні займалась ціла система установ державного і недержавного типу - банки, ощадні каси, товариства дрібного кредиту тощо. В процесі своєї діяльності ці установи нагромадили масиви документів і матеріалів, які становили і становлять важливу джерельну базу всебічного вивчення історії народного господарства Сумщини. В Державному архіві Сумської області є фонди Сумського і Роменського відділень Державного банку (відповідно Ф.213 і Ф.957), міських громадських банків краю - Роменського (Ф.1153), Сумського (Ф.354), Кролевецького (Ф.824), Путивльського (Ф.445), Білопільського, фонди комерційних банків (Орловського, Азово-Донського, Московського промислового), фонди багатьох кредитних товариств та їх спілок (союзів).

Досить повно представлені матеріали Олександрівського сільськогосподарського банку Сумського земства. Крім банківських документів (Ф.2), дослідники, вивчаючи історію цієї установи, можуть користуватися матеріалами земельних зборів, протоколами засідань повітової земської управи, матеріалами ревізій, листуванням членів правління банку з керівними інстанціями і іншими документами архівних фондів.

Питання про створення земського банку було поставлене на засіданні земських зборів Сумського повіту в липні 1868 р. В їх рішенні говорилось: *“Заслухав доклад управи об учреждении земского банка, собрание постановило: поручить управе для составления проекта устава Сумского земского банка образовать при ней особую комиссию с участием в ней членов управи и шести гласных земского собрания и, по изготовлению проекта устава, представить его на обсуждение в ближайшее земское собрание”*<sup>1</sup>.

В березні наступного року проект статуту земського банку був заслуханий на засіданні спеціальних земських зборів. За проектом це мав

бути акціонерний банк. Управі доручалось після доопрацювання відіслати проект статуту на затвердження до міністерства фінансів, оголосити про перший випуск акцій, скликати спеціальні збори земства для вирішення нагальних питань роботи банку<sup>2</sup>.

В серпні 1870 р. на черговому засіданні земських зборів представники управи доповіли, що *“Из особой канцелярии по кредитной части при Министерстве финансов получено уведомление №3574 о том, что в утверждении особого устава для Сумского земского банка не представляется надобности ввиду внесения на утверждение Государственного Совета проекта нормального положения о земских банках”*<sup>3</sup>. Збори уповноважили управу продовжити перемовини з канцелярією по кредитах міністерства фінансів. Переговори тривали майже два роки, типовий статут для земських банків за цей час так і не був затверджений, і тому в серпні 1872 р. на чергових земських зборах голова Сумської земської повітової управи М.К.Алчевський просить дозволити управі *“Ходатайствовать перед особой канцелярией по кредитной части Министерства финансов об учреждении общества взаимного кредита Сумского уездного земства”*<sup>4</sup>.

Оскільки статутні документи товариств взаємного кредиту були на той час розроблені і затверджені вищими державними органами, то в червні 1873 р. управа одержала дозвіл на відкриття товариства. Спеціально зібрані земські збори ухвалили перерахувати до основного капіталу 16 тис. крб. із земських фондів і залишити цю суму основним капіталом товариства на десять років зі збереженням за земськими зборами права продовжити строк після закінчення означеного терміну. Управі доручалось знайти приміщення, придбати обладнання, запросити персонал для товариства. Приміщення товариства знаходилося на вул.Соборна. Таким чином, установа для проведення фінансових операцій земства була створена.

На черговому засіданні повітових земських зборів у травні 1881 р. гласний І.Г.Харитоненко попросив дозволу у головуючого, предводителя повітового дворянства В.А.Савича зробити заяву. Вона звучала так: *“Желая почтить дорогую для всякого русского память усопшего нашего Государя и заявить чувства моей личной признательности к почившему в Бозе моему благодетелю Монарху, я бы желал предоставить Сумскому земскому собранию капитал 50 тыс. рублей и покорнейше прошу Вас, Милостивый Государь, ходатайствовать перед собранием, не найдет ли оно возможным на этот основной капитал открыть в г. Сумах имени усопшего Императора “Александровский сельскохозяйственный банк” и если оно удостоит осуществить мое желание, то само собой разумеется оно примет на себя труд составить и устав банка; с моей же стороны, не считая себя в этом деле компетентным, просил бы руководиться следующим соображением: 1) что банк учреждается с целью поднятия сельского хозяйства и приобретения земли крестьянами единолично и обществами, 2) что с развитием его операций и средств кредитом пользуются землевладельцы и арендаторы других сословий как русские, так и иностранцы лично ведущие свое земельное хозяйство, 3) что учетный процент для заемщиков останется не выше 6 годовых; все же другие статьи устава могут быть редактированы собранием по его усмотрению;*

мне остается еще высказать Вам, Милостивый Государь, что я лично верю в развитие и пользу такого учреждения и не имею никаких сословных предубеждений, а если желаю чтобы первую помощь это учреждение оказало крестьянам, то руководствуюсь их крайнею надобностию улучшить своё хозяйство и не скрою от Вас того чувства удовольствия, что Бог мне даёт средства проявить хотя в скромной доле мои симпатии к тому люду, которому я имею счастье всецело принадлежать, между которым протекло моё детство и который своими непосильными трудами много способствовал моему благосостоянию. Покорнейше прошу о последующим по сему меня уведомить, и принять уверения в совершенном почтении преданного Вам Ивана Харитоненко<sup>55</sup>. Заслухавши і обговоривши заяву, збори ухвалили:

“1) поручить управе составить от имени земского собрания адрес для поднесения И.Г.Харитоненко, в котором выразить чувства живейшей признательности земства за сделанное И.Г.Харитоненко предложение;

2) предлагаемый основной капитал в 50 тыс. руб. на открытие банка принять;

3) условия, предложенные И.Г.Харитоненко, как основания для устава учреждаемого банка принять;

4) ходатайствовать в установленном порядке об испрошении Высочайшего соизволения на учреждение и открытие в Сумах земского банка;

5) поручить управе составить проект устава учреждаемого банка при участии специалистов и г.г. гласных, которых управа признает необходимым пригласить для содействия ей в этом труде; поручить управе выработать устав к сентябрю...<sup>56</sup>.

25 жовтня 1881р. П.І.Харитоненко повідомив земським зборам, що він жертвує банку ікону, касову шафу і меблі. Збори пожертвування прийняли, висловили Павлу Івановичу подяку. На цьому ж засіданні головуючий оголосив заяву полковника П.Подольського про пожертвування ним Олександрівському сільськогосподарському банку 5 тис. крб. з тим, щоб вони були долучені до основного капіталу. Пожертвування було прийняте.

На цьому ж засіданні було розглянуто проект статуту Олександрівського банку, розроблений бухгалтером товариства взаємного кредиту Сумського повітового земства Архангельським. Проект розглядали по параграфах. При розгляді параграфу 2 проекту про завдання банку виникли суперечки. Частина гласних вважала, що оскільки банк буде обслуговувати селян, то слід визначити його як установу дрібного кредиту. Це могло відштовхнути від банку клієнтів, які могли б оперувати значними сумами. Засновник банку І.Г.Харитоненко виступив проти такого обмеження діяльності банку і заявив, що якщо операції і вклади в банк будуть незначними, то по відкриттю банку він негайно внесе 100 тис. крб. на 10 років під 4% річних. Було прийняте рішення суми кредитів не обмежувати<sup>7</sup>.

Представники управи пропонували зафіксувати в статуті можливість підвищення процентів по кредитах, якщо це буде викликано фінансовою необхідністю. Проти цього знову виступив засновник банку, тому в проект статуту було внесене правило видавати кредити не більше, ніж під 6% річних.

Параграфи проекту статуту обговорювались на декількох засіданнях зборів і врешті було прийняте рішення:

- “1) проект устава банку прийняти с теми изменениями и дополнениями, которые сделаны собранием;
- 2) ходатайствовать перед правительством в установленном порядке о присвоении учреждаемому банку наименования “Александровский”;
- 3) поручить управе ходатайствовать об утверждении устава в порядке, указанном в законе”<sup>8</sup>.

До питання про відкриття банку земські збори повернулися у вересні 1883 р., після того, як управа одержала дозвіл міністра фінансів на відкриття банку. До проекту статуту Міністерство фінансів вносило деякі поправки. Рекомендувалось:

- 1) встановити розмір мінімальної позики у 25 крб. і максимальної в 300 крб.;
- 2) визначити розмір позики для індивідуальних позичальників і товариств;
- 3) збільшити термін позики з 2 до 3 років;
- 4) із числа гласних повітових земських зборів обрати попечителів для підтвердження благонадійності позичальників, врахування різного роду нещасних випадків, які давали право на відстрочки платежів.

Виправлений і доповнений проект статуту знову відіслали до Санкт-Петербургу на затвердження міністру фінансів, але в лютому 1885 р. Сумська земська управа замість власного проекту одержала проект статуту Олександрівського банку, розроблений Особливою канцелярією по кредитній справі міністерства фінансів. Проект затверджений надзвичайним засіданням земських зборів 18 лютого 1885 р. За цим проектом позики надавались під 6% річних, вклади приймалися під 5% річних.

Оголошення про відкриття банку було зроблено на чергових земських зборах 28 вересня 1885 р. Тоді ж управа запропонувала зборам затвердити кошторис банку на утримання правління і приміщення, обрати попечителів банку, встановити розмір позик і можливості їх забезпечення, затвердити інструкцію для правління банку.

Гласний повітових зборів, фактичний засновник банку І.Г.Харитоненко запропонував розмістити правління банку в приміщенні земської управи, призначити директору банку платню в розмірі 1500 крб. на рік, двом заступникам - по 500 крб., розмір позики встановити для товариств до 3000 крб., для окремих осіб - до 300 крб., визначити розмір відсотків по позиках - 6%, по вкладах - 5%. Збори проголосували за цю пропозицію, встановили річний кошторис банку в 6297 крб. 50 коп., затвердили інструкцію, запропоновану управою, за якою засідання правління банку із запрошеними членами управи мали відбуватись не менше 2 разів на тиждень.

1 жовтня 1885 р. на чергових земських зборах було обрано правління банку у складі 3 осіб:

- голову правління - губерньського секретаря В.І.Краснянського;
- двох членів правління - селян В.І.Кононенка і О.А.Любченка.

На пропозицію І.Г.Харитоненка збори почали клопотання перед міністерством фінансів про зміну параграфу 33 статуту банку, за яким відсотки

за позику мали б сплачуватись одразу після оформлення її, а не по закінченню строку позики<sup>9</sup>.

Починаючи з 1886 р., у порядок денний земських зборів щорічно вносились питання про роботу Олександрівського сільськогосподарського банку. Це дає можливість на основі матеріалів журналів засідань прослідкувати за роботою банку. У вересні того ж року земські збори прийняли рішення про розміщення правління банку в будинку управи, обрали попечителів і разом з тим постановили, що волосні старшини несуть майнову відповідальність за правильність довідок про майнове і сімейне становище позичальників. Було вирішено також, що фінансову і матеріальну відповідальність за касу, майно банку несе управитель банку; контроль за касою і поточними фінансовими справами має здійснювати ревізійна комісія в присутності всіх членів земської управи; банківське листування у межах повіту повинно вестись через земську пошту безплатно; розмір відсотків по вкладах може міняти і встановлювати директор правління за згодою земської управи, для забезпечення вкладів відрахувати від основного капіталу залишки понад 50 тис. крб. і перерахувати їх до запасного капіталу. Був затверджений кошторис на 1887 р. в сумі 4537 крб.<sup>10</sup>

Щорічно земські збори розглядали, обговорювали і затверджували річний звіт і кошторис банку. Беззмінним головою правління банку був В.І. Краснянський.

Але роботу банку не можна назвати успішною. Вона певною мірою була обмежена його засновником. А саме: клієнтами банку були лише селяни - найбідніша частина населення повіту, які з причини різних нещасть (надія худоби, пожежі, неврожаї, смерть годувальника) нерідко не могли повернути позичене, класти на рахунки банку селянам теж було нічого; розміщені в державні цінні папери капіталу банку не приносили особливих прибутків. Такий висновок можна зробити за звітами, що зберігаються у фондах архіву.

У 1911 р. для узгодження роботи банку з діяльністю кредитних товариств на прохання земських зборів особлива канцелярія міністерства фінансів дозволила змінити статут банку. З дозволу Управління у справах дрібного кредиту збори затвердили для банку статут земської каси дрібного кредиту, відповідно до положення про установи дрібного кредиту від 7 червня 1904 р.<sup>11</sup>

Банк став функціонувати як каса дрібного кредиту. Попечителями банку дрібного кредиту стали земські агрономи, банку було дозволено давати кредити товариствам і позичко-ощадним касах Сумського повіту в основний капітал без обмежень. Але і це не врятувало становище. У березні 1915 р. ревізор Управління у справах дрібного кредиту В.В. Країнський і інспектор дрібного кредиту В.І. Посталенко провели ревізію банку. Крім технічних недоліків в роботі персоналу, в акті відзначено невисокі щорічні прибутки банку і внаслідок цього мале поповнення капіталів. Було відзначено, що банк проводить фінансові операції всього лише 2 дні на тиждень і це відштовхує клієнтів, відсотки по вкладах у банку значно менші, ніж у державних ощадних касах, що не стимулює приплив вкладів. На думку ревізора, управління банку зовсім не турбується розвитком його операцій, має всього 22 клієнти, але щорічно витрачає на зарплату і інші потреби більше 5 тис. крб. Прибутки

банку за останні роки в десятки разів нижчі, ніж видатки. Рекомендовано земським зборам і управі внести зміни до статуту банку, створити колегіальне управління банком, розширити операції за рахунок залучення коштів неселянського населення<sup>11</sup>.

Останню спробу поліпшити ситуацію в Олександрівському банку повітове земство зробило в 1917 р. На засіданні управи в листопаді того року було відзначено, що банк вичерпав свої можливості. Після реорганізації 1911 р. він фінансував кредитні товариства повіту, але влітку 1917 р. кредитні товариства Сумського повіту об'єдналися в Союз кредитних товариств, який взяв на себе ті функції, які виконував банк. Для збереження банку пропонувалось перетворити його у звичайний банк, який би надавав короткотермінові і довгострокові кредити для промисловості, сільського господарства, кредитував би діяльність земських установ. Була прийнята програма реформування банку, але втілити її в життя не дозволило встановлення нової влади.

<sup>11</sup>Систематический сборник постановлений Сумского уездного земского собрания с 1865 до 1895 г. / Сост. М.Л.Городенский. - Сумы: Типография В.П.Радионова, 1895. - С.303.

<sup>12</sup>Там же. - С.303-304.

<sup>13</sup>Там же. - С.304.

<sup>14</sup>Там же. - С.304-305.

<sup>15</sup>Журнал заседания Сумского уездного земского собрания чрезвычайной сессии 21 июня 1915 г. с приложениями. - Сумы: Электро-печатня Т-ва А.Е.Чернобрывченка, 1915. - С.50.

<sup>16</sup>Систематический сборник постановлений Сумскою уездного земского собрания с 1865 до 1895 г. - С.308.

<sup>17</sup>Там же. - С.308-310.

<sup>18</sup>Там же. - С.311.

<sup>19</sup>Там же. - С.312-313.

<sup>20</sup>Там же. - С.314.

<sup>21</sup>Журнал Сумского уездного земского собрания чрезвычайной сессии 29 ноября 1911 г. с приложениями. - Сумы: Типография П.К.Папкова, 1912. - С.21-22.

<sup>22</sup>ДАСО. - Ф.2. - Оп.1. - Спр.26. - Арк.29-34.